

Журнал «Новітні»
№ 10, 1985Міст. Визвольної
КампаніїТАЄМНИЦЯ
КОРЕЦЬКОГО ЗАМКУСУДОВА ІСТОРІЯ З XVII СТ.
АБО Ж СВІДЧЕННЯ МАГНАТСЬКОЇ СВАБОЛИ

Визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. віддавна привертала увагу багатьох істориків, адже XVII століття було переломним у житті багатьох країн Західної і Східної Європи. Не випадково В. І. Ленін відзначав, що приблизно з XVII століття розпочався новий період російської історії. А в історії України Визвольна війна стала однією з найяскравіших сторінок, визначила долю нашого народу на віки. Польська шляхетська історіографія, починаючи з XVII ст., намагалася зобразити події війни як «бунт» козаків і «розбій» селянства, шукала причин повстання у надмірному гнобленні народу України орендарями, лихварями та шинкарями. Українська буржуазна історіографія, незважаючи на введення у науковий обіг тисяч нових документів, виходила з хибних концепцій школи Грушевського і, керуючись теорією «єдиного потоку», намагалася довести, що у Визвольній війні українська нація, якій була властива ідея «демократизму», боролася проти польської нації, що керувалася ідеєю «аристократизму». Ці історики всіляко затушовували класовий, антифеодальний характер війни. Радянські історики присвятили Визвольній війні значну увагу. З марксистсько-ленінських позицій вони показали Визвольну війну як широкий всенародний процес, головним рушієм якого було селянство, а керівною силою — запорізьке козацтво. Причиною Визвольної війни, як і інших селянсько-козацьких повстань кінця XVI—I-ї пол. XVII ст., був нестерпний феодальний гніт, якого зазнавало селянство й міські низи України, Білорусії, Литви й Польщі. На Україні і в Білорусії він, крім того, доповнювався жорстоким національним і релігійним гнобленням, якого зазнавали всі верстви населення, у тому числі й місцева шляхта й духовенство. Цей гніт особливо посилювався після Брестської унії 1596 р., коли частина вищого православного духовенства визнала зверхність римського папи, зобов'язавшись поширити унію на всі українські землі. Проводячи політику насильного ополячення й окатоличення, польські магнати й шляхта прагнули розірвати політичні, економічні й культурні зв'язки українського й білоруського народів із братнім російським народом і, по суті, знищити український народ. Напередодні Визвольної війни в багатьох місцевостях України, зокрема в Галичині, на Волині й Поділлі, панщина доходила до 4—6 днів на тиждень. Особливо важким було становище в селах, що їх великі феодалі віддали в оренду. Важким було й становище козацтва. З початку XVII ст. уряд Речі Посполитої взяв курс на позбавлення привілеїв і закріпачення значної частини

реєстрового козацтва, не кажучи вже про нереєстрове, кількість якого була значно вища. Наступ на козацтво вели й великі феодалі, що прагнули захопити землі в Подніпров'ї. Становище народних мас України ще більше погіршувалося внаслідок слабкості королівської влади в Польщі. Сваюля магнатів, цих «кресових корольків» чи «королев'ят», як називали їх сучасники, їхня затята й бездумна боротьба проти будь-якого зміцнення централізованої влади була, навіть на думку шляхти, однією з причин народних повстань на Україні. Політика великих феодалів врешті-решт довела до загибелі й саму Річ Посполиту.

Серед шляхетської верхівки Речі Посполитої наприкінці XVI — на поч. XVII ст. значну частину становила православна знать українського й білоруського походження. Її становище щодо політики ополячення й окатоличення, яку проводив польський уряд, було неоднаковим. Наприкінці XVI й на початку XVII ст. Ходкевичі, Сапіги, Острозькі, Корецькі, Пузики та інші українські й білоруські феодалі виступали захисниками православ'я, підтримували братства, сприяли розвитку української й білоруської освіти, книгодрукування, мистецтва. Але нерівноправність порівняно з польськими магнатами штовхала їх на зраду своєї мови й релігії, свого народу. Класові інтереси українських феодалів об'єднали їх із польськими магнатами й зробили ворогом українських селян, міщан, козацтва. Вже 1610 р. Мелетій Смотрицький у своєму «Треносі» («Плач») писав: «Де тепер неоціненний камінь... у вініці, як сонце серед зірок — де тепер дім князів Острозьких, що перевершував усіх яскравим блиском своєї давньої віри? Де й інші... славні роди руських князів, мої сапфіри й алмази: князі Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки, Чарторийські, Пронські, Рижинські, Соломирецькі, Пузики й інші без ліку? Де... Ходкевичі, Глібовичі, Кишки, Сапіги... Паці, ... Тишкевичі, ... Семашки, Гулевичі, ... Калиновські, ... Скумини, Потії, й інші? Ви, злі люди, тепер насміхаєтесь над немічним моїм тілом, з якого одначе ви всі виійшли... Прокляті будете й ви всі». До середини XVII ст. цей перелік поповнила й родина Корецьких.

Магнатський рід князя Корецьких гербу Погоня виводив своє походження від великих князів литовських Вітенеса, Гедиміна й Ольгерда. Безпосереднім родоначальником Корецьких був князь Костянтин Бутава, 12-й син великого князя литовського Ольгерда, котрий став першим власником Корця. Тут 1399 р. спорудив замок. Представники родини Корецьких відзначилися у битвах і походах сего-

Сварник І.

Таємниця Корецького замку / І. Сварник // Жовтень. - 1985. - № 10. - с. 106 - 108

< Історія роду князів Корецьких, події в Корецькому замку в період Визвольної війни укр. народу 1648-1654 р.р. >

народу, були воєначальниками й мужніми воїнами, захищали свою землю від різних ворогів. Колоритною постаттю був, зокрема, Самійло Корецький, син Якіма Корецького й Ганни Ходкевич. Одружившись з дочкою молдавського господаря Ієремії Могилу, він разом із М. Вишневецьким, С. Потоцьким (також зятєм Могилу) та іншими магнатами, спираючись на козацтво, збройно підтримував І. Могилу та його сина Петра (який пізніше став київським митрополитом). Загони Корецького кілька разів відвоювали Молдавію у турків. Як пишуть польські історики, він виграв 13 (за іншими даними 19) битв з турками, але в 14-й, обложений у Яссах переважаючими силами турків, потрапив у полон. Турецький султан обіцяв йому найвищі військовій посади й почесні, якщо він стане мусульманином, але той відмовився. За допомогою купця-грека, що зумів передати йому в баклазі з вином пилку й міцний шнур, Самійлові Корецькому вдалося втекти з замку над Босфором, пробратися в Константинополь, а звідти під виглядом купця сісти на корабель до Сіцилії. Дорогою йому довелося знову битися з турками — організувати оборону корабля від турецьких корсарів. 1618 р. Самійло Корецький приїняв у Римі папа Сикст V, а звідти він повернувся на батьківщину. Коли під Цецорою знову потрапив у полон до турків, ті, стративши його, перегягли його на свій бік і боячись такого небезпечного ворога (в іжджаючи в Стамбулі, він грав на кобзі, підбавляючи товаришів по нещастю), вирішили стратити його. Але коли Корецького вели до кімнати страт, де на його шиї мали затягтися віжки, князь вирвався з рук охоронців (був бо людиною надзвичайної сили й спритності), вихопив в одного з турків ножа й убив багатьох сторожів, празничи якнайдорожче заплатити за своє життя. Його задушили лише тоді, коли перебили залізними прутами руки й ноги і проламали голову. Це сталося 1622 року. Згодом братові, Явану-Карлу, вилучивши черепні кістки до Корці й поховати у францисканському монастирі (він фігуруватиме в подальшій історії). Повертаючись до особи Самійла Корецького, можна навести слова тогочасної польської пісні:

„Koreckich niemasz, Starneckich malo,
I Chodkiewiczów juz nam niestalo”.

На початку XVII ст. Корці, що входив до Луцького повіту Волинського воєводства, був одним із найбільших міст Волині. 1629 р. він налічував 1124 димів і близько 7 тисяч мешканців. Завдяки покровительству Якіма Корецького та його дружини Ганни Ходкевич він був значним осередком української культури й просвітництва. На запрошення князів Корецьких тут у 1612—1619 рр. був священиком соборної церкви Лаврентій Зизний (Тустановський), видатний педагог і просвітник, автор книг «Наука ку читанню і розумінню писма словенска», «Граматика Словенска».

Та невдовзі Корецькі, як і інші українські магнати, прийняли уніатство. Першим із відступників став волинський каштелян Яван-Карл Корецький. Він спільно зі своїм славним братом Самійлом (той теж став уніатом) фундував у Корці 1620 р. францисканський монастир. Всіляко сприяла насадженню католицизму й дружина каштеляна Ганна Потоцька. П. Батушков, щоправда, твердить, брентом першим відступником від православ'я був Самійло Корецький, який ще 1583 року заклав

корецький костіол, добудований його братом. Але це, очевидно, помилка, бо єзуїт Несецький аж ніяк не проминув би такої цінної для себе деталі. Там більше, що останній сам смакує подробиці «навернення» Самійла Корецького від «схизми» під час першого турецького походу (1616 р.). Цікаво, що й Яван-Карл став уніатом під час перебування у полоні, щоправда, не в турецькому, а у шведському. Новонаверненого «греко-католика» Явана-Карла Корецького сейм 1623 р. призначив комісаром для керівництва запорізькими козаками в майбутній війні. Цікаву подробицю про останні дні батька нашого «героя» наводить К. Несецький: 1533 року, лежачи на смертному ложі, князь наказав покликати для розваги своєї джакі або співків руських. Православне духовенство, сподіваючись, що князь виринув повернутися перед смертю до віри своїх батьків і дітів, вирядило до нього величезну вродисту процесію. Побачивши це, князь висварив їх і вигнав з палацу. Можливо, в останню мить злякався повторного відступництва, а може, і вчинив його, але без свідків.

Так чи інакше, але робчицький староста Самійло-Карл Корецький, останній представник колись славного роду, був уже, так би мовити, «спадковим» уніатом. На час смерті батька (1633 р.) він був неповнолітнім. Як свідчить опікунча грамота, його опікунами були найбільшій місцеві магнати — волинський каштелян М. Чарторийський і литовський канцлер А. Радзивілл, а з 12 листопада 1633 р. — вуйко, брацлавський воєвода Станіслав Потоцький. Отже, Самійло-Карл народився не раніше 1617 р., а помер, не маючи й тридцяти п'яти років. Як і більшість Корецьких, він здобув ґрунтовну на той час освіту. Вчився у Штірії, Австрії й Голландії, закінчив філософський факультет Дуакського університету, що не завадило йому, як свідчать наведені далі документи, стати катом. Повернувшись до Польщі, князь одружився із вдовою віслицького каштеляна Яна-Карла Тарла Маріанною, що походила з родини великого коронного підскарбія Гермолая Лігензи з Бобріка. Невдовзі після весілля і трапилася прикра для ясновельможного пана пригода, яка, щоправда, не мала якогось неприємних наслідків. Але про неї далі. Насувалася козацька війна. Князю Корецькому не довелося зазнати гіркоти поразок під Корсунем і Жовтими Водами, зате, як і тисячам інших польських шляхтичів, випало випити до дна гірку чашу ганьби під Пилявцями. В цій битві у вересні 1648 р. його кінний загін разом з іншими прикривав німецьку піхоту на греблі, що стала місцем особливо запеклих сутичок. З-під Пилявців князь разом із коронним хорунжим Концепольським і сандомірським воєводою Заславським утік у Броди, а потім у свої володіння, де відсиджувався досить довго. В томі «Історії міст і сіл УРСР», присвячену Ровенській області, міститься твердження, начебто загони Корецького брали участь у битвах під Жовтими Водами й Корсунем, а К. Несецький навіть запевняє, що під Корсунем «козаки знищили всю його хоругву», але документальних свідчень про це немає. 20 січня 1649 р. в Корці у князя зупинялося польське посольство, що їхало до Хмельницького. І ще 12 червня 1649 р. Адам Кисіль, невдоволено писав канцлеру Юрію Оссолинському, що «князь... Корецький сидить собі в Корці, нічого йому досі не чинили і ні про що, що з ним далі (після Пилявців — І. С.) діялося, не знати». До середини літа Корецький із

своїм загоном кінноти (600—800 воїнів) усітаки вирушиє на допомогу обложеному в Збаражі шляхетському війську. Але особиста ворожнеча з брацлавським воеводою Лянцкоронським, у якого на той час було найбільше війська — 3 тисячі — змушувала князя триматися окремо. Зрештою, це було типовим явищем для шляхетського війська, що тинялося, як заблукані сівці, керуючись лише гонором та особистими симпатіями й антипатіями. І лише особисте отручання короля, який наказав Лянцкоронському разом з іншими загонами нападати на ворога, щоб полегшити становище обложених у Збаражі, а Корецькому — щоб «з'єднався з паном брацлавським [воеводою] щоб обидва припинили взаємні суперечки» змусило Корецького до спільних дій з Лянцкоронським. На початку серпня загін князя приєднався до королівського війська. І він очолив один із семи організованих полків. Уже на переправі під Зборовом полк Корецького зазнав кількох атак татарської кінноти, а в самій Зборівській битві 15 серпня витримав перший удар татарів. Під Корецьком було навіть убито коня, що, кажуть, відзначив згодом король. І все ж, як випливає з тогочасних листів, реляцій та інших документів («татари, прогнавши князя Корецького...», «прогнали передні ряди князя Корецького», князь Корецький... під тиском безлічі ворогів, відбиваючись, поступово відступив до наших військ»), полк князя не зміг стримати жодної атаки орди, а тим більше завдати відповідного удару.

Саме в цей час (у другій половині 1649 р.) у Корці вибухнуло народне повстання. Ватажками його були В. Кочановський, Ф. Возниця, Я. Ямницький, Т. Рудковський, Я. Форитар. Утворивши великий загін, повстанці діяли спільно з селянсько-козацькими військами. Після укладення Зборівської угоди 1649 р., С.-К. Корецький повернувся в Корець і жорстоко придушив повстання в своїх володіннях.

Інших документів про участь Корецького в боях проти селянсько-козацьких військ виявити не вдалося. Отже, слова сзуїта Несецького, що Корецький «громив їх у багатьох місцях», можна вважати перебільшенням. Та й жити останньому з Корецьких лишилося недовго. 1651 р. він удруге одружився — з Софією з Опалінських, удовою краківського каштеляна Станіслава Койцепольського. Але цей важливий для князя крок (дітей від першого шлюбу в нього не було) виявився фатальним: у день шлюбу він смертельно захворів і невдовзі помер.

Перейдімо до подій, викладених безпосередньо в документах, вміщених далі. За браком інших свідчень важко сказати, чому перша дружина С.-К. Корецького Маріанна (в документах Марціана) зненавиділа одного із слуг князя — шляхтича Якуба Гарбовського. Як свідчать геральдичні джерела, Гарбовські — «це давній дім в землі бельській, про який є згадки в актах від д. 1444. Гніздом його в маєтках Гарбово Старе й Гарбово Нове». Як видно з тексту позову, Гарбовський на той час був досить молодою людиною, отже може бути, що княгиня пробувала добитися його прихильності, але безуспішно. Тому страта Гарбовського могла бути помстою відкинутої жінки. Можливо також, що Якуб був свідком якогось ганебного вчинку княгині чи обох з подружжя Корецьких. Про особу Гарбовського в одному з документів сказано, що він набув доброї

слави «в експедиціях розних коронних делом рицарским» і був запрошений князем на двірську службу, де перебував кілька років. Князь його любив... Можливо, саме ця приязнь стала причиною його загибелі, адже в документі говориться, що княгиня незлюбила його «для ласки панское», тобто князя. З тексту позову незрозуміло, який привід висунула дружина князя, щоб знищити Гарбовського, в чому його звинуватили. В убивстві, крадіжці, звалтуванні? Найімовірнішою здається остання причина — адже головним «свідком» Корецькі зробила ключницю («охмистриною») Красовську. Як вирвали у неї зізнання в тому, чого не було — достатньо сказано в трибунальському позові. Характерно, що, крім катівської «допомоги», Корецькі використали ще й обіцянку, що один зі звинувачених (другим засудженим на смерть був шляхтич Тишовський, очевидно, найближчий товариш Гарбовського) стане її чоловіком. Але в чому б не звинувачували Гарбовського й Тишовського і яких би доказів і свідчень не було проти них, очевидним лишається одне: в Речі Посполитій засудити шляхтича на смерть міг лише король чи королівський суд. Жодна інша судова інстанція, а тим більше самозваний суд офіцерів-найманців та князівських посіпак такого права не мав. Наведені далі документи є яскравим свідченням того, як оберігалися в Речі Посполитій «золоті шляхетські вільності». Не дивно, отож, що з початком Визвольної війни певна частина дрібної шляхти, нижчого православно-духовенства та інших представників панівних класів приєдналася до повстанців. Історія знає чимало прикладів, коли окремі шляхтичі брали участь у народних повстаннях, а часом навіть очолювали їх. Криштоф Косинський очолив перше велике селянсько-козацьке повстання на Україні, колишні сотники надвірного війська великих феодалів С. Наливайко та І. Гонта здобули безсмертя самовідданою боротьбою за волю народу, Ф. Кричевський став сподвижником Б. Хмельницького, Костка Паперський (справжнє ім'я цього героя, на жаль, так і залишилось невідомим) підняв на боротьбу польських селян. Гарбовський і Тишовський теж могли б стати повстанцями і їх ватажками, якби рука ката не обірвала їх життя. Жорстока розправа в Корецькому замку викликала хвилю обурення серед населення міста. Не випадково Корець став згодом (1649 р.) одним з осередків народного повстання.

Чим же закінчилася трагедія в Корці? Звбивство двох шляхтичів (ключницю Красовську князь, звичайно, міг страчувати...) Люлінський коронний трибунал засудив князя Корецького на безчестя й вигнання з Польщі й Литви. Виконання вироку покладалося на місцевий та інші гродські й земські суди. Але чи міг вдіяти якийсь там суд могутньому магнатові, родичу найбільших сановників Польщі й Литви? І ким були Гарбовські порівняно з Корецькими? Вирок, отже, так і залишився шматком паперу без будь-якої юридичної сили. Королеві були потрібні ті 800 кіннотників, що міг виставити князь для боротьби проти повстаного народу. Але для нас ці документи є цінним свідченням історії, вони показують справжнє обличчя магнатів і безсилля королівської влади проти їх сваволі.

Іван Ів. СВАРНИК

